

Hans-Gunnar Axberger, **Statsministermordet**, Norstedts, Stockholm 2022, 457 s.*

1. Det bästa som skrivits om Palmemordet

Sedan några år tillbaka håller jag årligen på fördjupningskursen *Historical Trials* vid Uppsala universitet en nutidsrättshistorisk föreläsning rörande mordet på statsminister Olof Palme den 28 februari 1986. Efter ett pandemiorsakat uppehåll 2020 behövde jag arbeta om min föreläsning betydligt mer än vanligt när jag skulle hålla den på nytt. Rättegången med Christer Pettersson (1947–2004) som tilltalad 1989 och resningsansökan avseende densamme åtta år senare fick nu dela uppmärksamheten med betydligt fler aspekter.

Den rekordstora mordutredningen avslutades som bekant i juni 2020. Många var vi som följde den digitala pressträff som Åklagarmyndigheten och Polismyndigheten höll den 10 juni 2020, enligt inbjudan under rubriken *Beslut i åtalsfrågan i Palmeutredningen*.¹ Ett sådant beslut visade det sig inte vara fråga om utan förundersökningen avslutades efter drygt 34 år genom att läggas ned med motiveringen att ”[d]en misstänkte har avlidit”. Med den misstänkte avsågs nu den så kallade Skandiamannen, Stig Engström (1934–2000), som chefsåklagaren Krister Petersson förklarade sig inte kunna ”komma runt”.

En av de allra mest insatta bland dem som följde pressträffen var Hans-Gunnar Axberger, som 1996–1999 var ledamot och huvudsekreterare i Granskningskommissionen i anledning av utredningen av mordet på statsminister Olof Palme.² Senare har han bland annat varit Allmänhetens pressombudsman, justitieombudsman och professor i konstitutionell rätt vid Uppsala universitet.³ När han funderade på vad som hade förekommit vid pressträffen intalade han sig ”att detta inte längre berörde honom. Men det blev ändå inte tyst i huvudet”. Det finns anledning att vara mycket tacksam för att det inte blev tyst, för i förlängningen ledde Axbergers funderingar vidare till boken *Statsministermordet*.⁴

* Tidigare publicerad i JT net 2023–24 s. [138].

¹ Inbjudan finns på <https://www.aklagare.se/nyheter-press/pressmeddelanden/2020/juni/inbjudan-till-digital-presstraff-beslut-i-atsalsfragan-i-palmeutredningen/> och den digitala pressträffen på https://www.youtube.com/watch?v=K9UE5qI_PwQ, senast besökta den 24 oktober 2023.

² Granskningskommissionen avgav betänkandet *Brottsutredningen efter mordet på statsminister Olof Palme*, SOU 1999:88.

³ För transparensens skull förtjänar det att framhållas att han och jag har träffats endast enstaka gånger och inte haft något samarbete avseende undervisning, forskning eller i övrigt.

⁴ Citatet i föregående mening är hämtat från s. 340. Sidhänvisningarna i det följande avser också boken.

Utan att för min del göra anspråk på att ha läst mer än några av de mest centrala framställningarna är jag benägen att instämma i Leif GW Perssons omdöme citerat på bokomslaget framsida: ”Det här är det bästa som har skrivits om Palmemordet.” I det följande försöker jag fånga något av varför det förhåller sig så.

2. Varför vi inte vet vem gärningsmannen var

Till skillnad från de flesta av de många författare som skrivit böcker om Palmemordet söker inte Axberger med sin bok *Statsministermordet* svaret på vem gärningsmannen var. Istället söker han skälet till att vi aldrig funnit det svaret (s. 8). Han lyckas i sin föresats. Bokens avslutande, sammanfattande efterord (s. 368 f.) framstår, tragiskt nog, som mycket välgrundade:

Villospår, rättsövergrepp, myndigheter i öppen konflikt, smuggling, olaglig avlyssning, privatspanande politiker, kriminella polischefer och så vidare – efter åren av små och stora katastrofer i statsministermordets spår trodde man inte att det skulle kunna bli värre. Men det överträffades efter 34 år när en av riksåklagaren förordnad ämbetsman, utan bevis och med regeringens tysta bifall, sänkte en postum dom över en sedan decennier avliden människa. Det var den svenska rättsstatens slutliga kapitulation inför ett statsministermord den varken förmått förebygga eller utreda.

Det är hårda ord, jag vet. Beskriv det gärna vackrare, den som kan.

I sitt sökande väjer Axberger inte för det mörka och svåra men trots att det många gånger ligger nära till hands hemfaller han inte till överkritisk svartmålning. Hans granskning och redogörelse är obevklig utan att vara ensidig eller nyanslös. Exempelvis skriver han om polischefen Hans Holmér att han på många sätt respekterade denne och ”gärna velat skriva mer positivt om honom än vad det är möjligt att göra” (s. 41). Om den kortvarige rikspolischefen Nils Erik Åhmansson heter det (s. 180) att han ”nog till syvende och sist ändå [var] en hedersman, inte riktigt mogen för sin höga befattning och kanske något anpasslig, men inte värre än mången annan tjänsteman i den högre förvaltningen. [– –] Det är sant att han ogärna tog ansvar men han skyllde heller inte ifrån sig.”

Ifråga om justitieminister Anna-Greta Leijons uttalade angelägenhet att hålla åklagarna informerade utan att hon alls agerade för att så skulle bli fallet uttalar Axberger (s. 149) koncist: ”Ibland måste man döma efter handling och inte efter ord.” Han inbegriper sig själv när han konstaterar (s. 119) att det, utanför säkerhetspolisen, ifråga om buggning utan lagstöd ”rådde vad som i efterhand ter sig som en sympatisk men besvärande godtrogenhet.”

På sina ställen påkallar de behandlade händelsernas karaktär beskrivningar som i en mindre nyansrik framställning skulle framstå som överdrivna eller effektsökande. En sådan händelse utgörs av konstitutionsutskottets utfrågning sommaren 1988 av justitieminister Anna-Greta Leijons statssekreterare Sten

Heckscher angående den så kallade Ebbe Carlsson-affären. Denna utfrågning beskriver Axberger (s. 188) som ”teater i den absurdistiska genren” i det att han konstaterar att Heckschers försök att ursäkta Leijons agerande gav det missvisande intrycket att hon hade ”varit närmast efterblivet omedveten om vad hon gjorde.”

Axberger konstaterar vidare att det var synd om Palmes efterträdare som statsminister, Ingvar Carlsson, men anser att denne aldrig prioriterade utredningen och hade bristande förnuftskyla (s. 123, 153 resp. 165). Axberger noterar att mordutredningens bedrivande gjorde Carlsson generad inför både de egna medborgarna och utländska kolleger.⁵ Känslan av genans känner jag igen från mina föreläsningar om saken inför mestadels utländska utbytesstudenter och då behöver jag, som var tolv på det trettonde vid tiden för mordet, ändå inte rimligen känna mig ansvarig för några av utredningens många tillkortakommanden. En 2 x 45 minuter lång föreläsning kan endast omfatta ett axplock av dessa, särskilt som personen Olof Palme och mordet på honom först måste introduceras – bådadera är påfallande ofta helt okända för nutida studenter från andra länder. Boken *Statsministermordet*, som i sin ljudboksversion (välinläst av Per Runhammar) är drygt 15 timmar lång ger en mycket insiktsfull översikt även för den som sedan tidigare är närmare bekant med mordutredningen.

Närmare en femtedel av boken består av det avslutande avsnittet *Källor och kommentarer*. När jag under läsningen då och då har ifrågasatt om något verkligen kan stämma har det som i förstone framstått som överdrifter vid kontroll visat sig ha god täckning. Axberger drar sig förvisso inte för att dra närliggande slutsatser av mer indirekta uppgifter; han konstaterar luttrat (s. 148): ”I offentlighetsprincipens vagga har politiken och dess tjänstemän lärt sig att inte lämna spår. Men osäkerhet bör inte brukas som skyggglappar.” Inte någonstans i boken framstår hans resonemang som spekulativa.

3. Närmast invändningsfri

Axbergers bok är närmast invändningsfri. Jag har, trots en intensiv närläsning av ett slag jag endast sällan finner det mödan värd att ägna en bok (allrahelst på semestern som det var fråga om här), knappt funnit någonting alls att anmärka på. Det finns en felsyftning på s. 415, när det är tal om det så kallade tramsrabaldret i konstitutionsutskottets förhör, och en mindre lyckad språklig konstruktion på s. 231, i anslutning till spaningsledningens mantra ”lösningen finns i materialet”. I övrigt är språkbehandlingen inte endast formellt felfri utan genomgående högklassig, inte minst tack vare Axbergers rika bildspråk, som

⁵ Boken s. 148 och 406 med hänvisning till Ingvar Carlssons ord i sina memoarer, bl.a. ”Hela handläggningen var pinsam och usel. [– –] Det kändes genant.”

bidrar starkt till bokens läsvärdhet. Låt mig referat- och citatvis framhålla några få personliga favoriter som, utöver exempel på det spänstiga framställningssättet, kan ge fläckvisa inblickar i bokens intresseväckande innehåll:

- Hans Holmér utgick från att ”han även denna gång kunde lita på att han och politikernas Rosenbad slår rättgångsbalkens åklagare som sax slår påse. Men det kunde han alltså inte”. (s. 101)
- ”Med blicken fästad högt i [andrakammar]salens kupolmålningar tilltalade [Centerpartiets Bertil Fiskesjö] rikspolischefen [Nils Erik Åhmansson] nere på golvet med retoriken hos en gammal underofficer som läxar upp en enfaldig beväring.” (s. 178)
- ”Beskrivningen kan, liksom senare [gärningsmänna]profiler, ibland påminna om horoskopets under förment precision dolda mångtydighet.” (s. 235)
- Några såg Granskningskommissionens offentliga hearing ”som ett försök att anställa en dårarnas parad i syfte att diskreditera och bocka av allt privatspaneri.” (s. 271)

Beaktande den påtagliga risken att framstå som överdrivet positiv till boken måste jag ändå redovisa några punkter där jag under läsningen antecknat någon invändning. De är förvisso både få och petitesseartade. Svea hovrätt är alltjämt en mycket aktningvärd domstol men ämbetet som dess president räknas sedan några år tillbaka inte längre som ”nummer ett inom domarskrået” i det Axberger kallar ”högtidsrullorna” (s. 215), utan det gör numera ordföranden i Högsta domstolen. År 1989, då domstolen frikände Christer Pettersson från mordet på Olof Palme, förhöll det sig dock ännu annorlunda. Axbergers beskrivning av den dåvarande presidenten Birgitta Blom utgör för övrigt ytterligare en av hans många pregnanta personkaraktärstiker: ”myndig och vördad på gränsen till fruktad personifierade hon bilden av en överrättsdomare, höjd över vardagslivets trivialiteter” (s. 216).

”Protokollet, utan vilket det i formell mening inte existerar något förhör, dröjde”, skriver Axberger (s. 208) angående det konfrontationsförhör med ”statsministerns hustru” (som han genomgående benämner Lisbeth Palme) i december 1988, vid vilket hon utpekade Christer Pettersson. Att ett protokoll, om än endast i formell mening, skulle vara konstituerande för ett förhör kan ifrågasättas. Frånvaron av ett protokoll från förhöret ifråga ännu när den utpekade häktades är likväl anmärkningsvärd.

Ifråga om domstolarnas efterföljande prövningar i sak gör Axberger gällande att upplysningar som framgår av personalia inte ska användas som bevis i skuldfrågan (s. 226). Förstått som att de *inte får* användas som sådana bevis kan jag inte hålla med men att döma av det nyanserade resonemanget i sammanhanget är det nog inte så Axberger ska förstås. Mer kategoriskt slår han fast att ”motiv är förklaring, inte bevis,” och ”saknar betydelse vid bevisvärderingen” (s. 433).

Något beroende på hur begreppen bevis och bevisvärdering uppfattas finner jag dessa påståenden diskutabla.

Att de invändningar som kan resas mot en så här fyllig framställning av ett synnerligen komplext material är så pass få och därtill av det redovisade slaget visar på styrkan av skälen för min mycket positiva uppfattning. Alltså:

4. Läs den här boken!

Många borde läsa den här boken, som förtjänar särskilt beaktande i åtskilliga juridiska utbildningssammanhang men också är klart läsvärd i sig. Den som gör några som helst anspråk på att ha en välgrundad uppfattning om statsministermordet och dess långvariga efterspel *kommer inte runt* den, för att använda en i sammanhanget förvisso belastad sentens.

Eric Bylander